

הרב רצון ערוסי

תפילה בציבור במטוס בשעת טיסה

הקדמה

אתאר מצב שכיח: מטוס מאוכלס בנוסעים, והמקום היחיד שבו מתכנסים להתפלל נמצא בזנב המטוס. בזנב המטוס יש חדרי שירותים מימין ומשמאל, ובמטוס גדול יש חדרי שירותים גם באמצעו. ויש בזנב המטוס מעין מטבחון, ודיילות נכנסות ויוצאות אליו כדי לשרת את הנוסעים. ויש ונשים ואנשים המחכים בתור ליד הפתחים של חדרי השירותים, והמתפללים - יש מהם שמתפללים מול חדרי השירותים; יש מהם שבעל כורחם רואים את הנכנסים והיוצאים מחדרי השירותים, לרבות נשים; יש מהם שבגלל הדוחק, נשים שעוברות שם מתחככות בהם, ויש מהם שעומדים ומתפללים בצידין של נוסעות חשופות שיושבות במקומותיהן. לעיתים בזמן התפילה המטוס רועד וחייבים לחזור ולשבת במקומות הישיבה ולחגור חגורת נוסעים, ובכלל, קשה לכוון את הדעת כאשר המתפללים נדחפים מצד לצד ע"י עוברים ושבים, ובעיקר ע"י הדיילים והדיילות, כי צר המקום מלהכיל, ולפעמים גם בגלל תנודות המטוס. היש חובה להתפלל תפילת ציבור במטוס בשעת טיסה בנסיבות כאלה?

א. חובת התפילה בציבור

בנסיבות המתוארות אין להתפלל בציבור במטוס בשעת טיסה, ועדיף להתפלל יחיד במקום מושבו. להלן הנימוקים. כתב הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"א):

חמשה דברים המעכבין את התפלה אף על פי שהגיע זמנה: טהרת הידיים, וכיסוי הערוה, וטהרת מקום התפלה, ודברים החופזין אותו וכוונת הלב.

תפילה בציבור לא נמנתה בכלל הדברים המעכבים את התפילה. ובפרק חמישי (ה"א) הרמב"ם כתב:

שמונה דברים צריך המתפלל להיזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס, או שעבר ולא עשה אותן, אינן מעכבין. ואלו הן. עמידה, ונוכח המקדש, ותיקון הגוף, ותיקון המלבוש, ותיקון המקום, והשוית הקול והכריעה וההשתחויה.

ואפילו בכלל דברים אלו הרמב"ם לא מנה את התפילה בציבור. לעומת זאת בעניין תפילה בציבור, הרמב"ם (שם, פ"ח ה"א) כתב כדלקמן:

תפילת הציבור נשמעת תמיד, ואפילו היו בהן חטאים. אין הקדוש ברוך הוא מואס תפילתן של רבים. לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל יחיד כל זמן שיכול להתפלל בצבור.

הנה כי כן, הרמב"ם כתב שלא יתפלל אדם יחידי כל זמן שיכול להתפלל בציבור, והוא נסמך על הגמרא (ברכות ז ע"ב):

א"ל רבי יצחק לרב נחמן, מ"ט לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי. אמר ליה, לא יכילנא. א"ל, לכנופי למר עשרה וליצלי, אמר ליה, **טריחא לי מילתא**. ולימא ליה מר לשלוחא דצבורא בעידנא דמצלי צבורא, ליתי ולודעיה למר, א"ל, מאי כולי האי, א"ל דאמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי, מאי דכתיב, ואני תפילתי לך ה' עת רצון. אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין. ר' יוסי ברבי חנינא אמר מהכא. כה אמר ה', בעת רצון עניתיך. ר' אחא ב"ר חנינא אמר מהכא. הן אל כביר ולא ימאס. וכתוב פדה בשלום נפשי מקרב לי, כי רבים היו עמדי. תניא נמי הכי. ר' נתן אומר, מנין שאין הקב"ה מואס בתפילה של רבים, שנאמר הן אל כביר ולא ימאס. וכתוב פדה בשלום נפשי מקרב לי.

הנה כי כן, רב יצחק שאל את ר' נחמן מדוע אינו בא לבית הכנסת להתפלל, ורב נחמן השיב: **'לא יכילנא'**, ופירש רש"י: **'תש כחי'**, כלומר הוא היה תשוש כוח, ומכאן שאפילו אין האדם חולה אלא רק תש כוח, אינו חייב להתפלל במניין. יתרה מזו, רבי יצחק הציע לרב נחמן לאסוף עשרה שיתפללו עימו, ורב נחמן השיב: **'טריחא לי מילתא'**. וכשר' יצחק הציע לרב נחמן שיאמר לש"ץ שיודיע לו מתי הציבור מתפללים, כדי שרב נחמן יתפלל יחיד, בזמן שהציבור מתפללים, רב נחמן תמה על שום מה כל המאמצים הללו, ורבי יצחק השיב שיש חשיבות גדולה מאוד לתפילת הציבור. כך יוצא שרב נחמן, לכאורה, לא ייחס חשיבות גדולה לתפילת הציבור ופטר עצמו בקשיים מועטים. והרמב"ם עיגן דברי רב נחמן להלכה, שחובת היחיד להתפלל בציבור היא רק כשהוא יכול, אולם עדיין צריכים אנו לדעת מהו הגדר 'רק כשהיחיד יכול'. לכאורה, מן המסופר על השיחה שהייתה בין ר' יצחק לרב נחמן, אין חובה על היחיד להתפלל בציבור, אלא רצוי שיתפלל בציבור. ובאמת הגר"ע יוסף הביא בשם שו"ת 'כרך של רומי'² שכתב שעניין תפילה בציבור אין לה זכר ורושם בין המצוות, אפילו דרבנן, ואין בה ריח מצווה. והגר"ע יוסף כתב על דבריו:

והפריז על המדה לומר כן. ופוק חזי מה שכתב בשלחן ערוך (סי' צ ס"ק טז) שחייב ללכת חוץ לעיר ד' מילין כדי להתפלל בציבור. וזה על פי פירוש רש"י בפסחים (מו ע"א), ע"ש.

ובאמת שמלבד מה שכתב הגר"ע יוסף, יש לדחות דברי שו"ת 'כרך רומי' מדברי הרמב"ם (הל' עבדים פ"ט ה"ו) שכתב:

וכן אסור לאדם לשחרר עבד כנעני, וכל המשחרר עובר בעשה. שנאמר לעלם בהם תעבדו (ויקרא כה, מו)... ומותר לשחררו לדבר מצוה. **אפילו למצוה של דבריהם, כגון שלא היו שם עשרה בבית הכנסת, הרי זה משחרר עבדו ומשלים בו המנין.** וכן כל כיוצא בזה.

הרי **שהרמב"ם מתייחס לתפילה בציבור כאל מצווה של דבריהם**, שהרי לפי הרמב"ם³

1. שו"ת יביע אומר, ח"ו או"ח סי' י אות ה.

2. שו"ת כרך של רומי, לרב ישראל משה חזן (בן החקרי לב') סי' ז.

3. ספר המצוות, עשה ה.

התפילה כשהיא לעצמה רק היא מצווה מן התורה, ודבריו הועתקו להלכה ב'שלחן ערוך'.⁴ אלא שמכיוון שיש בתפילת ציבור קדיש וקדושה ו'ברכו', חייבו לחזור מיל בשביל תפילה בציבור אף שהיא מדרבנן.⁵ ואומנם, מקורו של הרמב"ם הוא ממעשה דרבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה. והקשו, כיצד נהג כן? הרי אסור לשחרר עבד כנעני, והשיבו: 'מצוה שאני'. וחזרו ותמהו, שהרי זו מצווה הבאה בעבירה, והשיבו: 'מצוה דרבים שאני'. ובאמת שעדיין יש לברר את שיטת הרמב"ם, שלא הזכיר בדבריו רק מצווה דרבים,⁶ ולא עוד אלא אפילו כתב שגם מצווה מדבריהם דוחה את האיסור עשה 'לעולם בהם תעבודו!' והרי זו מצוות עשה מן התורה,⁷ ואין מצווה מדרבנן דוחה עשה דאורייתא, ובמיוחד שהרמב"ם⁸ כתב שאין יום טוב שני שהוא מדבריהם דוחה אבלות יום ראשון שהיא דאורייתא! אבל המעיין בגמרא⁹ יראה שהסתפקו רק בתירוץ אחד: 'מצוה שאני', והרי שם הסוגיה דנה באיסור שחרור עבד כנעני. לכן נראה שהרמב"ם בדעה שאיסור זה, אף שהוא מן התורה, הוא רק כשהאדון משחרר עבדו חנם, אבל כשמשחררו לצורך מצווה - אין איסור.

ב. דברים המעכבים את התפילה

על כל פנים, פשוט שאם היחיד אינו יכול להתפלל בציבור, הוא אינו חייב בכך, אף שהיא מצווה מדבריהם, ובוודאי במקרה דנן, שאין אפשרות מעשית והלכתית לכך. הרי בנסיבות של תפילה בזנב המטוס יש ועוברים על **דברים שמעכבים את התפילה**: כיסוי הערווה, **ודברים החופזין אותנו**, וכוונת הלב, וטהרת המקום.

לעניין כיסוי הערווה, כתב הרמב"ם (הל' תפילה פ"ד ה"ז):

כיסוי הערווה כיצד. אף על פי שכסה ערותו כדרך שמכסה לקרית שמע, לא יתפלל עד שיכסה את לבו, ואם לא כיסה את לבו, הואיל וכיסה ערותו יצא, ולכתחילה לא יעשה כן.

הנה כי כן, החיוב בכיסוי הערווה בזמן התפילה הוא כדין ק"ש. ויותר מזה, חובתו לכתחילה גם לכסות ליבו. וב'שלחן ערוך' (או"ח סי' צ סעי' כו) כתב:

כל מקום שאין קורין בו ק"ש, אין מתפללים בו. וכשם שמרחיקים מצוואה ומי רגליים וריח רע ומן המת, ומראיית הערווה לק"ש, כך מרחיקים מן התפילה.

ובהלכות קריאת שמע (פ"ג הט"ז) כתב הרמב"ם:

כשם שאסור לקרות כנגד צוואה ומי רגלים עד שירחק, כך אסור לקרות כנגד הערווה עד שיחזיר פניו. אפילו גוי או קטן, לא יקרא כנגד ערותו... **וכל גוף האשה ערוה**. לפיכך לא יסתכל בגוף האשה כשהוא קורא, אפילו אשתו, אם היא מגולה טפה מגופה, לא יקרא כנגדו.

4. שו"ע, יו"ד סי' רסז סעי' עט.

5. ערוה"ש, או"ח סי' ז סעי' כא.

6. עי' כס"מ ולחם משנה, לרמב"ם הל' עבדים פ"ט ה"ו.

7. ספר המצוות, עשה רלה.

8. רמב"ם, הל' אבל פ"י ה"י.

9. גיטין לח ע"ב.

וכן נפסקה ההלכה ב'שלחן ערוך',¹⁰ אלא שהרמ"א¹¹ הוסיף: 'וי"א דוקא באשתו, אבל באשה אחרת, אפילו פחות מטפח הרי ערוה'. אולם בהמשך¹² נאמר: שער אשה של אשה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו, והגה אפילו אשתו. אבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש מותר. הגה וה"ה השערות של נשים שרגלין לצאת מחוץ לצמתן. וכ"ש שער נכרית, אילו דרכה לכסות. ולפי זה ניתן לומר שכמו שהתירו לקרות קריאת שמע כנגד שיער הבתולות, וכמו שהתירו לקרוא קריאת שמע כנגד הצמה שמוציאות מחוץ לכיסוי הראש, אולי גם התירו לקרוא ק"ש כנגד שיער אשת איש או שיער נשים גרושות ואלמנות, אם הורגלו שלא לכסות שיער ראשן. אבל ב'משנה ברורה' (סי' צ ס"ק י) כתב:

וצ"ע עוד, דאפילו אם דרך אשה זו וחברותיה באותו מקום לילך בגילוי הראש

בשוק כדרך הפרוצות, אסור. וכמו לעניין גילוי שוקה, דאסור בכל גונו, וכנ"ל בסק"ב. כיוון שצריכות לכסות השערות מצד הדין [ויש בזה איסור תורה, מדכתיב, ופרע ראש האשה, מכלל שהיה מכוסה]. וגם כל בנות ישראל המחזיקות בדת משה נזהרות מזו מימות אבותינו מעולם ועד עתה, בכלל ערוה היא. ואסור לקרות כנגדן. ולא בא למעט בתולות שמותרות לילך בראש פרוע, או כגון שיער היוצא מחוץ לצמתן. שזה תלוי במנהג המקומות, שאם מנהג בנות ישראל בזה המקום ליזהר, שלא לצאת אפילו מעט מן המעט חוץ לקישורים, ממילא בכלל ערוה היא, ואסור לקרות כנגדן, וא"ל מותר. וכיוון שרגלין בהן ליכא הרהורא, וכדלקמיה.

מדברי ה'משנה ברורה' למדנו שכל שלפי דין תורה צריך השיער להיות מכוסה, אין לקרוא קריאת שמע כנגדו, גם אם נהגו הנשים לפרוץ גדר וללכת גלויות שיער. וכל שיער שלפי הדין מותר שיהיה גלוי ויש נשים שנהגו לכסותו, ויש נשים שלא נהגו לכסותו, מותר לקרות ק"ש כנגדו. וא"כ במטוס ברור הדבר, שניתן להיכשל בעניין זה על כל צעד ושעל, כי יש נשים גלויות שיער שאסור לגלות, ולכן אסור לקרוא קריאת שמע שם. וכך לגבי גילוי טפח בבשר האישה, שבאותו מקום בגוף שרק לפי המנהג נוהגים לכסותו, ויש נשים שלא נהגו כן, מותר לקרות ק"ש כנגדו, כגון פרסות הרגל עם השוק, או פניה וידיה, אבל מקומות בבשרה שחובה לכסותם, ויש נשים שפרצו גדר ולא מכסות אותם חלקים, אסור לקרות ק"ש כנגדם, כגון זרועותיה ושוקה.¹³ וכל שכן בימינו, שיש נשים רבות שמגלות מקום הוד יופיין וכן בטנן וכיו"ב, וכיצד יקראו ק"ש כנגדן?! ובשו"ת 'ביע אומר'¹⁴ אסר לקרוא כנגד זרועות מגולות וכן אסר כנגד הוד יופייה שלא בשעת הנקה. אומנם אפשר לעצום עיניים, כמבואר ב'שלחן ערוך',¹⁵ אבל במטוס, אם יתמיד בעצימת עיניו, יגרום לכך נשנים ההולכות שם יתחככו בו, וכך הוא יפול מן הפח אל הפחת.

10. שו"ע, או"ח סי' צ סעי' א.

11. רמ"א לשו"ע, שם.

12. שם, סעי' ב.

13. משנ"ב, סי' צ ס"ק ב.

14. יביע אומר, ח"ו או"ח סי' יד אות ג.

15. שו"ע, שם סעי' ו; משנ"ב לשו"ע שם.

ג. דברים החופזים את המתפלל

אשר לדברים החופזים אותו וטורדים אותו, שמעכבים את התפילה: הרמב"ם¹⁶ מנה דברים שבגופו, כגון צריך לנקביו, או זקוק לרוק, וכן מבקש להוציא רוח וכיו"ב. אבל אפשר ללמוד מזה גם על דברים חיצוניים שטורדים אותו, והם ההולכים ושבים במטוס שלא נותנים לו מנוח, ואינו יכול לעכב בעדם, שגם הם מעכבים את התפילה. וכן לגבי כוונת הלב, הרמב"ם¹⁷ התייחס לבא מן הדרך ולשכור, וכתב שלא יתפללו, אך כאמור ניתן לומר שגם בגלל תנודות המטוס וכיו"ב יש לעכב את התפילה, כי מה אכפת לנו מהי הסיבה לביטול כוונת הלב.

ד. טהרת מקום התפילה

כיוצא בזה לעניין טהרת המקום, שכתב הרמב"ם¹⁸ שלא יתפלל במרחץ או בבית הכיסא. אבל אליבא דאמת, הרמב"ם¹⁹ ביאר שרק בבית כיסא חדש קורא בתוכו, אבל בבית כיסא ישן אסור לקרות אפילו כנגדו. וכן כתב²⁰ שאסור לקרות ק"ש כנגד גוף של רעי. וכן כתוב ב'שלחן ערוך' (או"ח סי' פג סעי' א) שאסור לקרות ק"ש כנגד בית הכיסא ישן אפילו פיננו ממנו הצואה, אלא שהוא הקל בדין זה, וכתב:

ויראה לי דהיינו כשאין לו מחיצות, אבל אם יש לו ד' מחיצות, אע"פ שיש בו צואה,

קורא כנגדו בסמוך ואינו חושש, אם אין מגיע לו ריח רע.

אולם ב'משנה ברורה' (לשו"ע שם ס"ק ה) כתוב:

והרבה מן האחרונים שחולקין גם בזה, וטעמם, דס"ל, דכיון דהמחיצות מיוחדות לקבל צואה, כמו צואה דיינין להו, וכגרף של רעי לקמן, עיין לקמן בסימן פז, דאסור אפילו אין בו ריח רע, וכן מדברי הגר"א בביאורו משמע ג"כ שדעתו להחמיר בזה. וכן בפמ"ג ובדה"ת, ושאר הרבה אחרוני זמננו כולם מחמירין בזה, וס"ל דצריך להרחיק מהמחיצות ד"א ולפניו כמלוא עיניו, אפילו ממנו הצואה ואין בו ויתבע...

וא"כ לפי זה אסור לקרות ק"ש ולהתפלל כנגד חדרי השירותים במטוס, אלא אם הרחיק מהם ארבע אמות, וזה אי אפשר לחלוטין, כי המקום צר מאוד, אולם ב'משנה ברורה' שם כתב חילוק להקל:

עוד כתבו האחרונים, דמה דאנו מחמירין במחיצות בה"כ לדונם מבחוץ כצואה, דוקא במחיצות שאינם נעשים אלא בשביל בית הכסא, כגון שעשה בחצר, חדר מיוחד לזה. אבל אם בנה במחיצה של בית שהסמיכה לאותה מחיצה, ואע"פ שאותה מחיצה היא מחיצה של בה"כ ממש, אין על אותה מחיצה דין בה"כ לעניין זה, ומותר לקרות אפילו בסמוך, כיוון שאין המחיצה מיוחדת לבה"כ לבד.

16. רמב"ם, הל' תפילה פ"ד ה"י הי"ד.

17. שם, הט"ו-ה"ז.

18. רמב"ם, שם שם ה"ח.

19. רמב"ם, הל' ק"ש פ"ג ה"א-ה"ב.

20. שם, הי"ב.

ולפי זה ניתן לומר שחדרי השירותים מימין המטוס ומשמאל המטוס, כיוון שהם נסמכים לדופן של המטוס, אין שאר דופנותיהם נידונות כצואות, ואין איסור לקרוא כנגדם. אבל חדרי השירותים שבמרכז המטוס, שכל ארבע דופנותיהם הן של בית הכיסא, אסור לקרוא כנגדם. במטוסים גדולים בתי כיסא כאלה שכיחים, מה גם שלגבי בתי הכיסא שבצדדים, הם נפתחים בעת התפילה, כשנכנסים ויוצאים מתוכם, והרבה פעמים יש שיירי צואה באסלה, וכן יוצא ריח רע, ושוב נפל ההיתר שרצינו ללמוד מן ה'משנה ברורה'. ולפי חשש זה, גם הקולא שנזכרה ב'שלחן ערוך' (או"ח סי' פג סעי' ד) אינה קיימת במטוס, וזו לשון ה'שלחן ערוך':

בית הכסא שהוא בחפירה ופיו ברחוק ד' אמות מן הגומא, והוא עשוי במדרון בענין שהרעי מתגלגל ונופל מיד למרחוק וכן המי רגלים יורדין מיד לגומא, כסתום דמי ומותר לקרות בו אם אין בו ריח רע וגם אין משתינין בו חוץ לגומא.
במטוס הרי הרעי והשתן יורדים מן האסלה לבטן המטוס, ונחשב כסתום, ולכאורה אין איסור לקרוא כנגד בית כיסא כזה. ואולם בתי הכיסא שבמטוס, רבים משתמשים בהם, ובמהלך השימוש בהם הם מתלכלכים ושיירי צואה נותרים על האסלה, וכן מי שתן יש עליהם ומחוצה להם, ויש גם ריח רע, ולכן כאמור קשה להקל ולהתיר לקרוא ק"ש ולהתפלל כנגדם, ובמיוחד כשהם נפתחים.

סיכום

אכן במטוס, שהוא עמוס נוסעים, אין תנאים לתפילה בציבור, ויש מניעה הלכתית מלהתפלל בציבור בזנב המטוס כמתואר לעיל. רק אם המטוס אינו עמוס נוסעים, וקיימת אפשרות שהמתפללים יתרכזו במקומות ישיבה, לא במעברים ולא כנגד חדרי השירותים, אין מניעה הלכתית להתפלל בציבור. ועדיין יש לברר אם יש חובה להתפלל בציבור כשיש מקומות ישיבה למתפללים, וכשאינם עומדים במעברים. זאת משום שפעמים שבמטוס יש תנועות, והן גורמות לטרדת הלב לעומדים ואפילו יש בכך סיכון, שהרי במצבים כאלה מחייבים לחגור חגורת בטיחות ליושבים, ואוסרים לעמוד. ואין ספק שבנסיבות כאלה חייבים לשבת ולא לעמוד, ויש לחגור חגורות בטיחות, ולהתפלל מיושב אם חושש שהזמן יחלוף, כי העמידה אינה מעכבת. ובאמת שב'שלחן ערוך' יש מודד למאמץ שצריך המתפלל להתאמץ בשביל תפילה בציבור: אם בדרכו, עליו ללכת עד ארבעה מיל, ואם לצדדיו או לאחוריו - רק מיל ולא יותר.²¹ וכתב ה'משנה ברורה'²² שהיושב בביתו צריך ללכת עד מיל כדי להתפלל בציבור, והני מילי באור יום, ולא בערב.²³ ומכאן שלא נדרש מאמץ גדול מן המתפלל. ובוודאי אם יש לו קשיים להתפלל בציבור, גם אם אינם הלכתיים אלא מעשיים, כגון שצריך לעמוד כל התפילה בין המעברים ולהיטלטל אנה ואנה, בנסיבות כאלה נ"ל שאינו חייב בתפילה בציבור.

21. שו"ע, או"ח סי' צ סעי' טז.

22. משנ"ב, לשו"ע שם ס"ק לב.

23. שם, ס"ק נא.